

Ιωάννης Μ. Μαρκάκης

Η φυλετική όψη των κατά τον Αριστοτέλη στάσεων στις κρητικές πόλεις

ABSTRACT

Aristotle (*Politics* 1272b1-16) briefly describes the *staseis* in the Cretan *poleis* during the Classical period. The present study examines these *staseis* from the point of view of whether they contain a hidden tribal dimension which is kept under covers and secretly exacerbates the political conflict that obviously emerges from these accounts. Based on the accounts provided mainly in the inscriptions of the Cretan *poleis*, we focus on those cases of *staseis* in which the *stasiastai* seem to have had a tribal origin different from that of the subverted *kosmoi* (as a result of removal or resignation). Subsequently, we investigate the environment in which these *staseis* were hatched, on the one hand in relation to the racial situation of the Cretan *poleis*, and on the other hand to the basic institution of the latter, which involved the rotation of dominant tribes in the election (nomination) of the *kosmoi*. Finally, as far as certain *staseis* are concerned, we find a tribal dispute which follows on from political conflict in at least some of the Cretan *poleis*, with disastrous results for them.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: κρητικές πόλεις, φυλές, Δωριείς, ομόφυλον, γένη, αμαρτία, στάσεις, ακοσμία, κόσμοι, συνάρχοντες, δυνατοί, ιδιώται, δήμος, αντιπαλότητα

Α. Η παρούσα μελέτη εξετάζει τις σκιαγραφούμενες από τον Αριστοτέλη (*Πολιτικά* 1272 b 1-16) πολιτειακές στάσεις στις κρητικές πόλεις της κλασικής εποχής από την άποψη του εάν ενέχουν μια κρυπτομένη φυλετική διάσταση, υποθάλλουσα και οξύνουσα την προδήλως προκύπτουσα από τις μαρτυρίες αυτές πολιτική διαμάχη. Το ως άνω ζήτημα δεν έχει διερευνηθεί από τη σχετική βιβλιογραφία¹ ούτε υφίσταται κάποια ευθέως σχετιζόμενη με το ζήτημα αυτό μαρτυρία, είτε επιγραφική είτε γραμματειακή.

Η υπό την ανωτέρω οπτική εξέταση των προκειμένων μαρτυριών αναγκαίως βασίζεται στα δεδομένα της φυλετικής αρθρώσεως των κρητικών πόλεων της κλασικής εποχής, τα προκύπτοντα ιδίως από τις επιγραφές των πόλεων αυτών.² Συγκεκριμένα, όλως δε συνοπτικώς:

¹ Σύντομη μόνο αναφορά του ζητήματος σε Μαρκάκης (2014), 110-112, 119, 126.

² Συλλογές κρητικών επιγραφών σε Guarducci 1935, 1939, 1942, 1950· Van Effenterre – Ruzé (1994, 1995)· Chanio-

Πρώτον (α) στον θεμελιώδη θεσμικό κανόνα της εκ περιτροπής εναλλαγής των κυριάρχων φυλών (ειδικότερα του στρατιωτικού τμήματός τους – του *σταρτού*) στην ανάδειξη των *κόσμων*, που αποτελούσαν τους ανώτατους πολιτικοστρατιωτικούς άρχοντες, ετήσιας θητείας, των κρητικών πόλεων.³ Συνεπεία του θεσμού αυτού, ισχύοντος το νωρίτερο κατά τον 6ο π.Χ. αιώνα,⁴ οι *κόσμοι* ανήκαν για ένα συγκεκριμένο έτος σε μια ορισμένη κυρίαρχη φυλή, τη δικαιούμενη προς ανάδειξή τους το έτος αυτό, το δε επόμενο έτος στην εν συνεχεία δικαιούμενη κυρίαρχη φυλή και ούτω καθεξής. Δεύτερον (β) στο ότι οι κυρίαρχες φυλές, τουλάχιστον τρεις ανά κρητική πόλιν, συνετίθεντο όχι μόνον από τις τρεις γνωστές δωρικές φυλές (*Υλλείς*, *Δυμάνες*, *Παμφύλους*), μη ομού ευρισκόμενες στην ίδια πόλιν, αλλά και από ποικίλες άλλες, άγνωστες εκτός Κρήτης, φυλές (*Αιθαλείς*, *Αισχείς*, *Δίφυλοι*, *Δονόκειοι*, *Εχανορείς*, *Λασύνθιοι*, *Λατόσιοι*, *Συνανείς* κ.ά.). Οι άλλες αυτές φυλές είχαν καταγωγή είτε αμιγώς δωρική, κατόπιν διαιρέσεως των δωρικών φυλών ή συγχωνεύσεως τμημάτων τους, είτε μικτή, κατόπιν μίξεως δωρικών φυλών με προγενέστερους προδωρικούς πληθυσμούς,⁵ με έναν επάλληλο, σε ορισμένες περιπτώσεις, τοπικό / γεωγραφικό προσδιορισμό λόγω εγκαταστάσεώς τους σε συγκεκριμένο τόπο (όπως οι *Λασύνθιοι*),⁶ ευρισκόμενες δε σε μία μόνο κρητική πόλιν (*Αισχείς*, *Λατόσιοι* κ.ά.) και άλλοτε σε δύο ή περισσότερες κρητικές πόλεις (*Αιθαλείς*, *Εχανορείς* κ.ά.).

Β. Στις υπό εξέταση μαρτυρίες (Πολιτικά 1272 b 1-16) διαλαμβάνεται ότι *ἦν δὲ ποιοῦνται τῆς ἀμαρτίας ταύτης ἰατρείαν, ἄτοπος καὶ οὐ πολιτικὴ ἀλλὰ δυναστευτικὴ. πολλὰκις γὰρ ἐκβάλλουσι συστάντες τινὲς τοὺς κόσμους ἢ τῶν συναρχόντων αὐτῶν ἢ τῶν ἰδιωτῶν· ἔξεστι δὲ καὶ μεταξὺ τοῖς κόσμοις ἀπειπεῖν τὴν ἀρχήν. ταῦτα δὲ πάντα βέλτιον γίνεσθαι κατὰ νόμον ἢ κατ' ἀνθρώπων βούλησιν· οὐ γὰρ ἀσφαλὲς ὁ κανὼν. πάντων δὲ φαυλότατον τὸ τῆς ἀκοσμίας τῶν δυνατῶν, ἦν καθιστᾶσι πολλὰκις ὅταν μὴ δίκας βούλωνται δοῦναι· ἢ καὶ δῆλον ὡς ἔχει τι πολιτείας ἢ τάξις, ἀλλ' οὐ πολιτεία ἐστὶν ἀλλὰ δυναστεία μᾶλλον. εἰώθασι δὲ διαλαμβάνοντες τὸν δῆμον καὶ τοὺς φίλους ἀναρχίαν ποιεῖν καὶ στασιάζειν καὶ μάχεσθαι πρὸς ἀλλήλους· καίτοι τί διαφέρει τὸ τοιοῦτον ἢ διὰ τινος χρόνου μηκέτι πόλιν εἶναι τὴν τοιαύτην, ἀλλὰ λύεσθαι τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν; ἔστι δ' ἐπικίνδυνος οὕτως ἔχουσα πόλις, τῶν βουλομένων ἐπιτίθεσθαι καὶ δυναμένων. (Ἡ αντιμετώπιση [από τους Κρήτες] της ἀμαρτίας αὐτῆς εἶναι ἀτοπή, μὴ ἀρμόζουσα σὲ ἐννόμως οργανωμένη κοινωνία καὶ αὐθαίρετη. Πολύ συχνά οἱ κόσμοι καθαιροῦνται με συνωμοσίες τῶν συναρχόντων τοὺς ἢ ἰδιωτῶν, ἔχουν δὲ δικαίωμα νὰ παραιτηθοῦν πρὶν λήξει ἡ θητεία τοὺς. Θὰ ἦταν ὀρθότερο τούτα νὰ γίνονται με βάση τὸν νόμο καὶ ὄχι τὴ βούληση τῶν ἀνθρώπων, διότι δὲν εἶναι ἀσφαλὲς ὁ κανὼν αὐτός. Καὶ τὸ χειρότερο ὅλων εἶναι ἡ καθαίρεση τῶν κόσμων ἀπὸ*

tis (1996). Για τη φυλετική διάρθρωση της δωρικής Κρήτης βλ. ενδεικτικώς (κατά χρονολογική σειρά) Ψιλάκης 1909· Kirsten 1942· Willetts 1955, 1967· Jones 1975· Roussel 1976· Ruzé 1983· Jones 1987· Χανιώτης 1987· Bile 1988· Chaniotis 1988· Gehrke 1997· Μανδαλάκη 2004· Chaniotis 2005· Χανιώτης 2006· Γιούνη 2011· Grote 2014· Perlman 2014· Seelentag 2015· Gagarin – Perlman 2016· Grote 2016· Générvois 2017.

³ Για τους *κόσμους*, τα λοιπά πολιτειακά όργανα και την εν γένει πολιτική οργάνωση των κρητικών πόλεων βλ. ενδεικτικώς (κατά χρονολογική σειρά) Kirsten 1942· Λαούρδας 1948· Willetts 1955, 1965· Χανιώτης 1987· Link 1994· Chaniotis 1996· Gehrke 1997· Μανδαλάκη 2004· Chaniotis 2005· Γιούνη 2011· Μαρκάκης 2014.

⁴ Βλ. Chaniotis 2005, 180.

⁵ Δεν μπορεί, πάντως, να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο στις κυρίαρχες φυλές μεμονωμένων κρητικών πόλεων να συγκαταλέγοντο, υπό τις κατάλληλες συγκυρίες (ιδίως την ελληνιστική περίοδο), φυλές αποτελούμενες μόνο από προδωρικούς πληθυσμούς.

⁶ Βλ. Κριτζάς 2000.

τους *δυνατούς*, την οποία πολλές φορές επιχειρούν, όταν δεν θέλουν να λογοδοτήσουν για τις παρανομίες τους. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι ισχύει ένα είδος πολιτειακής τάξεως, αλλά δεν πρόκειται για έννομο πολίτευμα αλλά μάλλον για δυναστική εξουσία. Συνηθίζουν [οι *δυνατοί*] να παίρνουν με το μέρος τους τον λαό και τους φίλους τους, να στασιάζουν και να πολεμούν μεταξύ τους. Αλλά σε τι διαφέρει η κατάσταση αυτή από την προσωρινή κατάλυση της *πόλεως* και της *πολιτικής κοινωνίας*; Όταν η *πόλις* βρεθεί σε τέτοια κατάσταση, κινδυνεύει από όσους θέλουν και μπορούν να της επιτεθούν.)

Εξετάζοντας τις προκείμενες μαρτυρίες σε ένα πρώτο, άμεσα ορατό, επίπεδο, αυτό της πολιτικής διαμάχης,⁷ παρατηρούμε τα εξής: Κατ' αρχάς διαλαμβάνεται σε αυτές ότι για το πολίτευμα των Κρητών, λογιζόμενο ενιαίο στις κρητικές *πόλεις* ως προς τα ουσιώδη δομικά στοιχεία –η κατά τον Αριστοτέλη και τους λοιπούς Αρχαίους Συγγραφείς *Κρητική πολιτεία*, δηλαδή το κρητικό πολίτευμα–⁸ επινοήθηκε μια *ιατρείαν* της *αμαρτίας* του, η οποία *ιατρεία* είχε καταστεί *κανών*. Ως *αμαρτία* του κρητικού πολιτεύματος νοείται, σύμφωνα με άλλες μαρτυρίες του Αριστοτέλους (*Πολιτικά* 1272 a 34-36), το δημοκρατικό έλλειμμα του, ήτοι ο αποκλεισμός από το αξίωμα του *κόσμου*, συνακολούθως και από το επίσης σημαντικό αξίωμα του μέλους της *βουλής*, των πολλών πολιτών (το μεγαλύτερο μέρος του *δήμου*), αυτών συγκεκριμένα που δεν περιλαμβάνοντο στα καλούμενα από τον Αριστοτέλη *τινά γένη*, δηλαδή στις εντός εκάστης των κυριάρχων φυλών ολίγες και κοινωνικοοικονομικώς ισχυρές ευρείες οικογενειακές ομάδες (συγγενείς οίκους). Επομένως η *αμαρτία* του κρητικού πολιτεύματος συνίστατο στον αποκλεισμό των πολλών πολιτών από την ύπατη πολιτική εξουσία των *κόσμων* και της *βουλής*, την οποία νέμοντο μόνο τα *τινά γένη*.

Η εν συνεχεία συνοπτικώς παρατιθεμένη στις εξεταζόμενες μαρτυρίες *ιατρεία*, κατ' ευφημισμό θα λέγαμε, της *αμαρτίας* αυτής του κρητικού πολιτεύματος συνίστατο στις εξής περιπτώσεις *στάσεων* και, συνακολούθως, *ακοσμίας*: Πρώτον (α) στην καθαίρεση μερικών *κόσμων* από τους *συνάρχοντες*, όπου ως *συνάρχοντες* νοούνται οι λοιποί *κόσμοι*, άρα μέλη και αυτοί των *τινών γενών*. Δεύτερον (β) στην καθαίρεση των *κόσμων*, μερικώς ή ολικώς, από τους *ιδιώτας*, όπου ως *ιδιώται* νοούνται γενικώς οι μη κατέχοντες πολιτικά αξιώματα, δηλαδή οι απλοί πολίτες, με ειδικότερη και επαχθέστερη περίπτωση (*πάντων φαυλότατον*) την καθαίρεση των *κόσμων* από τους *δυνατούς*, τυπικώς μεν *ιδιώτας* αλλά μέλη ασφαλώς των *τινών γενών*. Τρίτον (γ) στην παραίτηση των *κόσμων*, μερικώς ή ολικώς, προφανώς υπό την πίεση των εν γένει πολιτικών αντιπάλων τους, αντιπάλων είτε κατεχόντων κάποιο πολιτικό αξίωμα, συμπεριλαμβανομένων των *συναρχόντων*, είτε μη κατεχόντων οποιοδήποτε πολιτικό αξίωμα και, άρα, απλών πολιτών, μελών ή μη των *τινών γενών*. Στις ως άνω ρητώς αναφερόμενες περιπτώσεις *ακοσμίας* δύναται θεωρητικώς να προστεθεί και μια ευρύτερη περίπτωση, προκύπτουσα από συνδυασμό των προαναφερθέντων τρόπων εκπτώσεως των *κόσμων* ή ορισμένων εξ αυτών από το αξίωμά τους.

⁷ Βλ. Μικρογιαννάκης 1990· Μαρκάκης 2014· Laffon 2018 κ.ά.

⁸ Με τη χρήση από τους Αρχαίους Συγγραφείς του όρου *Κρητική πολιτεία* δεν εσκοπήθη η υποδήλωση μιας καθολικής ταύτισης των πολιτευμάτων των κρητικών *πόλεων*, ως εσφαλμένα εκλαμβάνεται (βλ. Perlman 1992), αλλά μόνο η κατά τα ουσιώδη (θεμελιώδη) δομικά στοιχεία ομοιότητά τους. Η πολιτειακή αυτή ομοιότητα των κρητικών *πόλεων* δύναται να προσομοιωθεί με την κοινή, κατά τα ουσιώδη, πολιτειακή βάση των συγχρόνων ευρωπαϊκών κρατών παρά τις επιμέρους πολιτειακές διαφορές τους, διαφορές που ίσως φαίνονται σημαντικές εάν δεν εστιασθούμε στην εν όλω βασική δομή των πολιτευμάτων τους.

Σύμφωνα με τις ίδιες μαρτυρίες, η κατά τα ανωτέρω *ιατρεία* δεν επέφερε την άρση της ως άνω πολιτειακής *αμαρτίας* αλλά αντιθέτως την επίτασή της και τη διολίσθηση του κρητικού πολιτεύματος επί το χείρον, συγκεκριμένα προς το ολιγαρχικότερο και συνάμα προς το αυθαίρετο/άνομο, όπως ιδίως το κατονομαζόμενο οικογενειακό-προσωποπαγές πολιτειακό μόρφωμα της *δυναστείας*, ώστε να καρπωθούν την ύπατη πολιτική εξουσία ακόμη ολιγότεροι των θεσμικώς νεμομένων αυτήν, ήτοι ορισμένα μόνο από τα *τινά γένη* ή κάποια μέλη τους, κατ' ουσίαν πρωταγωνιστές των προκειμένων *στάσεων* και υποκινούντα σε στασιασμό τους πολίτες, δημαγωγώντας προς τούτο, οσάκις δεν στασίαζαν εμφανώς. Συνεπώς, το βασικό γενικό χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των ανωτέρω περιγραφόμενων από τον Αριστοτέλη *στάσεων* συνιστά η ενδοολιγαρχική διαμάχη για την ανακατανομή της ύπατης πολιτικής εξουσίας.

Περαιτέρω, εμβαθύνοντας στις εξεταζόμενες μαρτυρίες υπό την οπτική της φυλετικής προελεύσεως των στασιαστών, συμπεριλαμβανομένων των εξωθούντων τους *κόσμους* σε παραίτηση ως οιονεί στασιαστών, παρατηρούμε κατ' αρχάς ότι οι στασιαστές της ανωτέρω πρώτης (υπό α) περιπτώσεως στασιαστών, ήτοι οι *συνάρχοντες*, είναι και οι ίδιοι *κόσμοι*, το οποίο υποδηλούται με τη χρήση της συνθέτου αυτής λέξεως, αποτελούμενης από την πρόθεση *συν* και το ουσιαστικό *άρχοντες*. Εν όψει τούτου και δεδομένου του προαναφερθέντος θεσμού της εκ περιτροπής εναλλαγής των κυριάρχων φυλών στην ανάδειξη των *κόσμων*, βασιζομένου στην ταυτότητα της φυλής όλων ανεξαιρέτως των *κόσμων* του συγκεκριμένου έτους (χωρίς αναγκαίως να εμπίπτουν στο ίδιο ισχυρό *τί γένος*), οι ανωτέρω στασιαστές (*συνάρχοντες*) ανήκαν στην ίδια με τους καθαιρουμένους ή παραιτουμένους *κόσμους* φυλή.

Όμως, οι στασιαστές των λοιπών περιπτώσεων, εξαιρουμένων των *συναρχόντων* οσάκις εξωθούν τους *κόσμους* σε παραίτηση, ενδέχεται να ανήκαν, εν όλω ή εν μέρει, σε φυλή διαφορετική (ή φυλές διαφορετικές) αυτής των καθαιρουμένων ή παραιτουμένων *κόσμων*.

Τούτο κατ' αρχάς διότι οι ίδιες οι υπό εξέταση μαρτυρίες δεν αποκλείουν το ενδεχόμενο αυτό κατά γραμματική (στενή) ερμηνεία τους, καθ' όσον ουδεμία μνεία, νύξη ή υποδήλωση της φυλετικής προελεύσεως των στασιαστών αυτών γίνεται από τον Αριστοτέλη, εν αντιθέσει προς τους στασιαστές της πρώτης περιπτώσεως, για τους οποίους χρησιμοποιείται ο όρος *συνάρχοντες*.

Πέραν τούτου, το γεγονός ότι η περιγραφόμενη *ιατρεία* είχε καταστεί *κανών*, ήτοι μια γενικευμένη πρακτική ως ένα, θα λέγαμε, πολιτειακό έθιμο, όπως βεβαιώνει ο Αριστοτέλης, μπορεί να συσχετισθεί με τη διαφορετική φυλετική προέλευση των ανωτέρω περιπτώσεων στασιαστών. Τούτο υπό την έννοια ότι η μεγάλη συχνότητα εκδηλώσεως *στάσεων*, το να καταστούν *κανών*, μπορεί να συναρτηθεί με την ευρεία δυνατότητα μιας υπέρ των στασιαστών αθρόας και δραστικής συμμετοχής πολιτών μη ανηκόντων στη φυλή των *κόσμων* αλλά, αντιθέτως, στη φυλή (ή φυλές) των στασιαστών λόγω ευχερούς προσεταιρισμού τους υπ' αυτών, ως αποτέλεσμα των φυλετικών δεσμών αλληλεγγύης και του φυλετικώς συγκροτημένου θεσμού των *εταιριών*, ιδίως οσάκις οι στασιαστές ανήκαν στα *τινά γένη*, ασκούντα στα μέλη της φυλής τους (κυρίως στο πλαίσιο των *εταιριών*) μεγίστη και παντοίου είδους επιρροή ένεκα της κοινωνικοοικονομικής τους ισχύος.⁹ Άλλωστε ο Αριστοτέλης για τα *τινά γένη*, και ειδικότερα

⁹ Στο πλαίσιο των εταιριών τα μέλη τους (οι *εταίροι*) συσκέπτοντο για δημόσιες υποθέσεις (βλ. Αθηναίου *Δειπνοσοφισταί* IV. 143 d) και εκφωνούντο πολιτικοί λόγοι (βλ. Πλουτάρχου *Λυκούργος* XII. 12), ενώ ο Πλάτων στους *Νόμους* του

για ορισμένα ισχυρά (ή τα ισχυρότερα) μέλη αυτών –τους *δυνατούς*– μας πληροφορεί στις προκείμενες μαρτυρίες του ότι *ειώθασι διαλαμβάνοντες τον δήμον*, δηλαδή ότι συνηθίζουν να προσεταιρίζονται τους πολίτες και, ως βαθύτερα εικάζεται, προεχόντως τους πολίτες της ίδιας με αυτούς φυλής.

Επιπροσθέτως, ισχυροτάτη ένδειξη της διαφαινομένης διαφορετικής φυλετικής προελεύσεως των εν λόγω περιπτώσεων στασιαστών συνιστά η αναφερομένη στις υπό εξέταση μαρτυρίες βαρύτητα των αποτελεσμάτων των *στάσεων*. Κατά τον Αριστοτέλη, οι προκείμενες *στάσεις* επέφεραν όχι μόνο την εν στενή εννοία πολιτική *ακοσμίαν* (την καθαίρεση ή παραίτηση των *κόσμων* εν όλω ή εν μέρει), ή και τη μεταβολή ή αλλοίωση του κρητικού πολιτεύματος, αλλά επιπλέον το σπουδαιότατο μαρτυρούμενο *διά τινος χρόνου μηκέτι πόλιν είναι την τοιαύτην, αλλά λύεσθαι την πολιτικήν κοινωνίαν*, δηλαδή την κατάλυση, έστω για προσωρινό, αδιευκρίνητο πάντως, χρονικό διάστημα (*διά τινος χρόνου*), της ίδιας της *πόλεως* και της *πολιτικής κοινωνίας*, των όρων τούτων συνδηλούντων την καθ' υπέρβαση του φυλετικού βίου¹⁰ εννόμως και ευρύθμως οργανωμένη κοινότητα των πολιτών χάριν *ζωής τελείας και αυτάρκους*, χάριν του *ευ ζην*, ως επεξηγεί ο Αριστοτέλης σε άλλα χωρία των *Πολιτικών*.¹¹ Επέφεραν, επομένως, οι προκείμενες *στάσεις* και μια γενικότερη *ακοσμίαν*, την καταστροφή ή διάρρηξη του κοινωνικοοικονομικού και ηθικού ιστού των κρητικών *πόλεων*, προσιδιάζουσα σε γνησίους εμφυλίους (κατά κυριολεξία) πολέμους, ώστε, σύμφωνα με τις προκείμενες μαρτυρίες, *επικινδύνως ούτως έχουσα πόλιν, των βουλομένων επιτίθεσθαι και δυναμένων*.

Πράγματι, ο προσεταιρισμός και η υποκίνηση από τους στασιαστές αυτούς, ιδίως τα στασιάζοντα *τινά γένη* ή μέλη τους, της φυλής τους προς εκδίωξη *κόσμων* ανηκόντων σε διαφορετική φυλή, και οι επαπειλούμενοι *κόσμοι* αναμενόμενο είναι ότι με τη σειρά τους θα προσεταιρίζοντο και αυτοί τη δική τους φυλή προς διατήρηση της βαλλομένης εξουσίας τους, που όχι μόνο θα όξυνε σημαντικά την πολιτική διαμάχη, αλλά και θα προσέδιδε σε αυτή μια φυλετική διάσταση, προσήκουσα σε μια προπολιτική (προ του σχηματισμού της *πόλεως*) κατάσταση, συνεπώς σε μια επάλληλη προς την πολιτική σύγκρουση διαφυλετική αντιπαράθεση, με καταστρεπτικά για την ύπαρξη της ίδιας της *πόλεως* αποτελέσματα. Αφού δε η *πόλις* κατελύθη *διά τινος χρόνου*, μπορεί να θεωρηθεί ότι κατελύθη, έστω προσωρινώς, και ο θεμελιώδης θεσμός της εκ περιτροπής εναλλαγής των κυριάρχων φυλών στην ανάδειξη των *κόσμων*, διασφαλίζων τη φυλετική ισοτιμία και την κοινωνική συνοχή εν γένει, τούτο δε επ' ωφελεία της συγκεκριμένης φυλής των εν λόγω στασιαστών, η οποία πλέον προεξάρχει πολιτικώς και κοινωνικώς, και βαθύτερα επ' ωφελεία των *τινών γενών* (ή ορισμένων μελών τους) της φυλής αυτής, καρπυμένων τα ύπατα πολιτικά αξιώματα.

Αντιθέτως, οσάκις η αμφισβήτηση της εξουσίας των *κόσμων* εγίνετο μόνο από μέλη της ίδιας με αυτούς φυλής (ενδοφυλετικώς), η πολιτική διαμάχη δεν θα ήταν τόσο οξεία και οι ευρύτερες συνέπειές της θα απέβαιναν λιγότερο καταστρεπτικές.

(636 a) ευθέως συσχετίζει τον θεσμό των *εταιριών* με στασιαστικές κινήσεις. Στα *συσσίτια* ευνοείτο η προσέλκυση *οπαδών μεταξύ των εταίρων* της συγκεκριμένης φυλής από τα *τινά γένη* της φυλής αυτής, ιδίως από τους *δυνατούς* των *τινών γενών*, και η προώθηση των εν γένει πολιτικών τους φιλοδοξιών (βλ. Link 1994, 9 κε.: Gehrke 1997, 39 κε.: Μανδαλάκη 2004, 220 κ.ά.).

¹⁰ Βλ. *Πολιτικά* 1252 b 15-24 και 1261 a 25-30.

¹¹ Βλ. *Πολιτικά* 1252 b 26-30, 1253 a 1-30, 1280 b και 1281 a 1-4.

Γ. Επέκεινα ανακύπτει το ερώτημα περί του αν η συναγομένη από τις εξεταζόμενες μαρτυρίες ύπαρξη *στάσεων* με στασιαστές έχοντες φυλετική προέλευση διαφορετική αυτής των εκπιπτομένων *κόσμων* δεν ήταν ένα συμπτωματικό γεγονός, αλλά σχετιζότο με μια προϋφισταμένη υφέρπουσα έριδα ή αντιπαλότητα μεταξύ των κυριάρχων στις κρητικές πόλεις φυλών δεκτική δημαγωγίας από τους επίδοξους στασιαστές, καταφάσκουσα δε στην ύπαρξη των εν λόγω *στάσεων*.

Η θετική απάντηση στο ερώτημα τούτο, έστω για μερικές μόνο κρητικές πόλεις, φαίνεται πιθανή για τους κάτωθι λόγους.

Κατά πρώτον, οι κυρίαρχες στις κρητικές πόλεις φυλές δεν ήσαν μόνο αμιγώς δωρικής καταγωγής, αλλά αποτελούντο και από μικτούς πληθυσμούς, κατόπιν συγχωνεύσεως με τις δωρικές φυλές προδωρικών πληθυσμών ως προεξετέθη, ώστε, παρά την συνύπαρξή τους στο σχήμα της *πόλεως*, να μην ταυτίζονται τα ήθη, τα έθιμα και οι δοξασίες τους, τούτου ευλόγως δυναμένου να εκθρέψει ανταγωνιστικές μεταξύ τους σχέσεις σε κάθε επίπεδο, ικανές να ευνοήσουν την επώαση ακόμη και *στάσεων*,¹² έχοντας κατά νου και τη βαρυσήμαντη επισήμανση του Αριστοτέλους σε άλλο χωρίο των *Πολιτικών* (1303 a 25-26) *στασιωτικών δε και το μη ομόφυλον, έως αν συμπνεύση*. Αλλά και μεταξύ των κυριάρχων φυλών των συνθεμένων μόνο από μικτούς πληθυσμούς θα μπορούσε να προκληθεί ανταγωνιστική διάθεση, έστω σε μικρότερο βαθμό, εάν ιδίως διαφοροποιούντο οι φυλές αυτές ως προς την καταγωγή της κύριας πληθυσμιακής ομάδας τους.

Πέραν τούτου, επιπλέον πιθανό σημείο τριβής των κυριάρχων στις κρητικές πόλεις φυλών συνιστούσε ο προαναφερθείς θεμελιώδης θεσμός της εκ περιτροπής εναλλαγής τους στην ανάδειξη των *κόσμων*, αυτή η κρητική ιδιαιτερότητα στον ελλαδικό χώρο αναφορικά με την κατοχή των υπάτων αξιωμάτων.¹³ Ο ανωτέρω θεσμός υποχρέωνε εκάστη κυρίαρχη φυλή να αναμένει επί μακρόν, όπως έρθει η σειρά της στην εκ των *τινών γενών* της ανάδειξη των

¹² Τη μη αμιγώς από δωρικό πληθυσμό κυρίαρχη φυλετική βάση των κρητικών *πόλεων* και τον εκ τούτου συναγόμενο μεγάλο αριθμό των πολιτών τους ενδεχομένως υποδηλοί η μαρτυρούμενη από τον Αριστοτέλη στα *Πολιτικά* του (1272 a 23-26) *πολυανθρωπία* των κρητικών *πόλεων* (πρβλ. Ομήρου *Οδύσσεια* τ 172-179· Ψιλάκης 1865), αναφερομένη στους πολίτες τους (τους επιγραφικώς *ελευθέρους*) όπως, άλλωστε, συνάγεται και από την εξ αντιδιαστολής χρήση του όρου *ολιγανθρωπία* στα *Πολιτικά* 1270 a 35-38, ώστε, κατά την ίδια μαρτυρία, να νομοθετούντο στις κρητικές πόλεις μέτρα για τον περιορισμό της, αντιθέτως προς τη Σπάρτη, με ομοιογενή κυρίαρχη φυλετική βάση, στην οποία, σύμφωνα με άλλες μαρτυρίες του Αριστοτέλους (*Πολιτικά* 1270 a 30-41 και 1270 b 1-5), νομοθετούντο μέτρα προς περιορισμό της *ολιγανθρωπίας* της. Αλλά και ο θεσμός της εκ περιτροπής εναλλαγής των κυριάρχων φυλών στην ανάδειξη των *κόσμων*, με αποτέλεσμα τη μη διαρκή κατοχή του αξιώματος του *κόσμου* από μία μόνο φυλή, είναι δυνατόν να υποκρύπτει το μη ομόφυλο των κυριάρχων στις κρητικές πόλεις φυλών και έναν μεταξύ τους πολιτικό συμβιβασμό. Διαφαίνεται ότι οι Δωριείς στην Κρήτη, αντιθέτως προς τη Σπάρτη, δεν περιχαράκωθηκαν στη φυλετική τους ταυτότητα διαμορφώνοντας μια κλειστή ενσυνείδητη φυλετική κοινότητα επιβαλλομένη μόνο διά της στρατιωτικής βίας και του καταναγκασμού, αλλά «ανοίχθηκαν» επί μακρόν προς τους προδωρικούς πληθυσμούς προβαίνοντας σε μια διαδικασία βαθμιαίας προσαρμογής και ενσωματώσεως ή αφομοιώσεώς τους, επηρεαζόμενοι συγχρόνως από τη διαδικασία αυτή (βλ. και τις διαπιστώσεις του Αριστοτέλους στα *Πολιτικά* 1272 b 18-19 και 1264 a 20-23 για την έλλειψη στην Κρήτη επαναστάσεων από τους *περιοίκους* και το ότι στους εκεί δούλους τα πάντα επιτρέποντο εκτός από την εκγύμναση και την κατοχή όπλων, ενώ ο Πλάτων στους *Νόμους* 776 c-d δεν περιλαμβάνει την Κρήτη στις περιοχές στις οποίες εκδηλώθηκαν ταραχές δούλων). Ωστόσο το «άνοιγμα» αυτό των Δωριέων στην Κρήτη και η επακόλουθη ανομοιογένεια των κυριάρχων κρητικών φυλών ενδεχομένως ελλόχευε μια μεταξύ τους ανταγωνιστική, και εν τέλει στασιαστική, διάθεση (πρβλ. Παυσανία *Ελλάδος περιήγησις* III.2.7), σε βάρος, επομένως, της *πόλεως*, αντιθέτως προς τη συγγενική, κατά τους Αρχαίους Συγγραφείς, αλλά φυλετικώς ομοιογενή Σπάρτη.

¹³ Βλ. Γιούνη 2011, 131.

κόσμων, προκειμένου να έχει ενεργότερο πολιτικό ρόλο από την απλή συμμετοχή της στον *δήμον* και, γενικότερα, να επωφεληθεί παντοιοτρόπως από την αναμενόμενη ευνοϊκή γι' αυτήν άσκηση της πολιτικής εξουσίας από *κόσμους* ανήκοντες στην ίδια φυλή ως εκφραστές ή οιονεί αντιπροσώπους της, ήτοι να αναμένει επί τόσα έτη όσα ο αριθμός των λοιπών κυριάρχων, ανά κρητική *πόλιν*, φυλών. Ωστόσο, ο θεσμός αυτός πιθανώς να απέβαινε αναντίστοιχος προς την κοινωνικοοικονομική ισχύ μιας ορισμένης κυρίαρχης φυλής (κατά κύριο λόγο των *τινών γενών* της), ισχύ μεγαλύτερη των λοιπών κυριάρχων φυλών (λόγω επαυξήσεώς της ή συρρικνώσεως της ισχύος των λοιπών φυλών), και τις συνεπακόλουθες βλέψεις της φυλής αυτής για μια, μέσω των *τινών γενών* της, κατάληψη μεριδίου πολιτικής εξουσίας μεγαλύτερου του θεσμικώς δικαιουμένου.¹⁴ Ενδέχεται, δηλαδή, το μέγεθος της κοινωνικοοικονομικής ισχύος κάποιας κυρίαρχης φυλής σε μια δεδομένη χρονική στιγμή να μη συστοιχούσε στη θεσμική πολιτική της κατάσταση, η οποία εξακολουθούσε να παραμένει αμετάβλητη βάσει του ανωτέρω θεσμού, ερειδομένου σε μια άκαμπτη «γραμμική» (αριθμητική) ισότητα, μη αναλογική της πραγματικής δυνάμεως των φυλών, με συνέπεια μια ελλοχεύουσα δυσφορία των μελών της εν λόγω φυλής ικανή να τροφοδοτήσει στασιαστική διάθεση, προεχόντως των *τινών γενών* της καθότι επί μακρόν στερουμένων του αξιώματος του *κόσμου*, συνυπολογιζομένης, μάλιστα, της *φιλοτιμίας* (ως εφέσεως προς τα δημόσια αξιώματα, *τας τιμάς*) των Κρητών.¹⁵

Επιπλέον, η ως άνω συναγομένη δυσφορία της συγκεκριμένης ισχυρής φυλής θα επιτείνετο στην περίπτωση κατά την οποία δεν ήταν ομόφυλη προς τις λοιπές κυρίαρχες φυλές, λόγω της ένεκα τούτου εν δυνάμει αντιπαλότητάς τους, ως προεξετέθη.

Δ. Η διαφαινομένη στις εξετασθείσες μαρτυρίες του Αριστοτέλους φυλετική συνιστώσα ορισμένων περιπτώσεων πολιτειακών *στάσεων* στις κρητικές *πόλεις* της κλασικής εποχής όξυνε την ένταση της ενδοολιγαρχικής διαμάχης για την ανακατανομή της ύπατης πολιτικής εξουσίας και μεγιστοποίησε τις συνέπειές της, εξικνούμενες μέχρι τον κλονισμό και αυτής της *πόλεως*, την κατάλυσή της για αδιευκρίνιστο χρονικό διάστημα. Ευνοϊκό περιβάλλον επώασεως των *στάσεων* τούτων πιθανώς συνιστούσε μια έως την κλασική εποχή ελλοχεύουσα αντιπαλότητα, για τις προεκτεθείσες αιτίες, των ποικίλων κυριάρχων φυλών στις κρητικές *πόλεις* ή σε μερικές εξ αυτών, παράγων αποσταθεροποιητικός της συνοχής τους και συνηγορών στην κεκρυμμένη φυλετική όψη των εν λόγω *στάσεων*.

Οι προαναφερθείσες μαρτυρίες, αν και σπαράγματα ιστορικών πληροφοριών, μπορούν να αποτελέσουν το έρεισμα για μια περαιτέρω διερεύνηση του προκειμένου ζητήματος ιδίως εφ' όσον υποστηριχθούν από μελλοντικά ευρήματα δυναμένων να συσχετισθούν μαρτυριών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιούννη Μαρία (2011), *Η γένεση του νόμου στη δωρική Κρήτη*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας.

Κριτζάς Χ.Β. (2000), «Νέα επιγραφικά στοιχεία για την ετυμολογία του Λασιθίου», Θ. Δετοράκης

¹⁴ Βλ. Grote 2016, στο κεφάλαιο για τη Γόρτυνα.

¹⁵ Βλ. Πλάτωνος *Πολιτεία* 545b, 548c, 549a. Η εν γένει *φιλοτιμία* θεωρείται από τον Αριστοτέλη ως ένα από τα κύρια υποκειμενικά αίτια των *στάσεων* (βλ. *Πολιτικά* 1271a και 1302a).

- Α. Καλοκαιρινός (επιμ.), *Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο, 9-14 Σεπτεμβρίου 1996*, Ηράκλειο, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, τ. Α2, 81-97.
- Λαούρδας Β. (1948), «Η Κρητική Πολιτεία» τοῦ Αριστοτέλους», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 3 (1948), 387-415.
- Μανδαλάκη Αικατερίνη (2004), *Κοινωνία και Οικονομία στην Κρήτη κατά την αρχαϊκή και κλασική εποχή*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Μαρκάκης Ι. (2014), *αδ' έφαδε πόλι. Η κρητική – δωρική πολιτειακή τάξις*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη-Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών Ελευθέριος Βενιζέλος – Δικηγορικός Σύλλογος Χανίων.
- Μικρογιαννάκης Ε. (1990), «“Αμαρτία” και “Ιατρεία” της Κρητικής Πολιτείας κατά τον Αριστοτέλη», *Πεπραγμένα ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά, 24-30 Αυγούστου 1986*, Χανιά, Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», τ. Α1, 467-475.
- Χανιώτης Α. (1987), «Κλασική και Ελληνιστική Κρήτη», Νικ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός*, Ηράκλειο, Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης – Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, 175-284.
- Χανιώτης Α. (2006), «Προσδιορισμοί ταυτότητας στην Ελληνιστική Κρήτη», Θ. Δετοράκης – Α. Καλοκαιρινός (επιμ.), *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ελούντα 1-6 Οκτωβρίου 2001*, Ηράκλειο, Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, τ. Α5, 9-24.
- Ψιλάκης Β. (1865), *Περί των παρ' Ομήρω πέντε της νήσου Κρήτης λαών*, Λειψία, Τύποις Τευβνέρου.
- Ψιλάκης Β. (1909), *Ιστορία της Κρήτης από της απωτάτης αρχαιότητος μέχρι των καθ' ημάς χρόνων εις τόμους 3*, Εν Χανίοις, Εκ του τυπ. της «Νέας Ερεύνης».
- Bile Monique (1988), *Le dialecte crétois ancien. Étude de la langue des inscriptions. Recueil des inscriptions postérieures aux IC*, Paris, P. Geuthner.
- Chaniotis A. (1988), “Zu den Inschriften von Amnisos”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 71 (1988), 157-160.
- Chaniotis A. (1996), *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- Chaniotis A. (2005), “The Great Inscription, its Political and Social Institutions, and the Common Institutions of the Cretans”, E. Greco – M. Lombardo (επιμ.), *La Grande Iscrizione di Gortyna. Centoventi anni dopo la scoperta. Atti del I Convegno Internazionale di Studi sulla Messara: Scuola Archaeologica Italia di Atene: Atene-Haghii Deka 25-28 Maggio 2004*, Atene, Scuola Archeologica Italiana di Atene, 175-194.
- Gagarin M. – Perlman Paula (2016), *The Laws of Ancient Crete c. 650-400*, Oxford, Oxford University Press.
- Génévrois G. (2017), *Le vocabulaire institutionnel crétois d'après les inscriptions (VIIe-Ile s. av. J.-C.). Étude philologique et dialectologique*, Genève, Droz.
- Gehrke H.-J. (1997), “Gewalt und Gesetz. Die soziale und politische Ordnung Kretas in der archaischen und klassischen Zeit”, *Klio*, 79 (1997), 23-68.
- Grote O. (2014), “The Twenty of the Polis’ and the Drierian Phylai”, *Journal of Ancient Civilizations*, 29 (2014), 63-76.
- Grote O. (2016), *Die griechischen Phylen. Funktion – Entstehung – Leistungen*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- Guarducci Margherita (1935), *Inscriptiones Creticae opera et consilio F. Halbherr collectae I. Tituli Cretae Mediane praeter Gortynios*, Rome.
- Guarducci Margherita (1939), *Inscriptiones Creticae II. Tituli Cretae Occidentalis*, Rome.
- Guarducci Margherita (1942), *Inscriptiones Creticae III. Tituli Cretae Orientalis*, Rome.
- Guarducci Margherita (1950), *Inscriptiones Creticae IV. Tituli Gortynii*, Rome.

- Jones N. F. (1975), *Tribal Organisation in Dorian Greece*, Berkeley, Ph.D. University of California.
- Jones N. F. (1987), *Public Organisation in Ancient Greece: A documentary study*, Philadelphia, American Philosophical Society.
- Kirsten E. (1942), *Das dorische Kreta I. Die Insel Kreta im fünften und vierten Jahrhundert*, Würzburg, K. Triltsch Verlag.
- Laffon A. (2018), "The meaning of *acosmia* in Aristotle, *Politics* II, 1272b1-16", *Sintesis. Revista de Filosofía*, 1 (2018), 3-22.
- Link S. (1994), *Das griechische Kreta. Untersuchungen zu seiner staatlichen und gesellschaftlichen Entwicklung vom 6. bis zum 4. Jahrhundert v. Chr.*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag.
- Perlman Paula (1992), "One Hundred-City Crete and the 'Cretan Politeia'", *Classical Philology*, 87 (1992), 193-205.
- Perlman Paula (2014), "Reading and Writing Archaic Cretan Society", O. Pilz – G. Seelentag (επιμ.), *Cultural Practices and Material Culture in Archaic and Classical Crete. Proceedings of the International Conference, Mainz, May 20-21, 2011*, Berlin, 177-206.
- Roussel D. (1976), *Tribu et cite. Études sur les groupes sociaux dans les cites grecques aux époques archaïque et classique*, Annales littéraires de l'Université de Besançon 193, Paris.
- Ruzé F. (1983), "Les tribus et la décision politique dans les cités grecques archaïques et classiques", *Ktèma*, 8 (1983), 299-306.
- Seelentag G. (2015), *Das archaische Kreta. Institutionalisierung im frühen Griechenland*, Berlin, De Gruyter.
- Van Effenterre H. – Ruzé F. (1994), *Nomima. Recueil d'inscriptions politiques et juridiques de l'archaïsme Grec. I*, Rome.
- Van Effenterre H. – Ruzé F. (1995), *Nomima. Recueil d'inscriptions politiques et juridiques de l'archaïsme Grec. II*, Rome.
- Willetts R. F. (1955), *Aristocratic Society in Ancient Crete*, London, Routledge and Kegan Paul.
- Willetts R. F. (1965), *Ancient Crete. A Social History from Early Times until the Roman Occupation*, London, Routledge and Kegan Paul.
- Willetts R. F. (1967), *The Law Code of Gortyn*, Kadmos Suppl. I, Berlin, De Gruyter.